

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'367:001.4

О. І. Васецька

АБРЕВІАТУРНІ ТА СИМВОЛЬНІ ДУБЛЕТИ В СИНТАКСИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті визначено статус абrevіатурних та символічних дублетів як субститутів, зокрема виділено різновиди абrevіатурних дублетів; символічні дублети розглянуто як вияв авторського термінотворення. Об'єктом розвідки є синтаксична термінологія української мови, а предметом — абrevіатурні та символічні варіанти терміносистеми синтаксису. Визначено природу термінів-абrevіатур та символів, а також здійснено класифікації абrevіатурних дублетів у синтаксичній терміносистемі. Установлено, що вибір одного з варіантів у кожному окремому випадку комунікації залежить від прагматики мовного знака.

Ключові слова: термінологія, синтаксичний термін, абrevіатурний дублет, символічний дублет, варіантність терміна.

Васецька О. І. Абrevіатурные и символные дублеты в синтаксической терминологии украинского языка. В статье определен статус абrevіатурных и символных дублетов как субститутов, в частности выделены разновидности абrevіатурных дублетов; символные дублеты рассмотрены как проявление авторского терминотворчества. Объектом статьи является синтаксическая терминология украинского языка, а предметом — абrevіатурные и символные варианты (дублеты) терміносистеми синтаксиса. Выяснена природа термінів-абrevіатур и символів, а также осуществлена класифікация абrevіатурных дублетов в синтаксической терминосистеме. Установлено, что выбор одного из вариантов в каждом отдельном случае коммуникации зависит от прагматики языкового знака.

Ключевые слова: терминология, синтаксический термин, абrevіатурный дублет, символные дублет, вариантность термина.

Vasetska O.I. Abbreviation and Symbolic Duplets in Syntactic Terminology of the Ukrainian language. One of the most important tasks is studying of special features of term—abbreviations and term—symbols in scientific texts. These units in contexts are mainly used with the only indication to interpretation that formalize information presenting and affirms their functioning as independent units together with detailed variants (analogues).

In the article the status of abbreviation and symbolic duplets is defined as substitutes, also types of abbreviation duplets are distinguished; symbolic duplets are examined as demonstration of the author's making of terms. The subject is syntactic terminology of the Ukrainian language, and the object is abbreviation and symbolic variants of the term system of syntax. The aim of the article is to analyze peculiarities of abbreviation and symbols functioning in terminology of the Ukrainian language syntax. The tasks of this work are to define the origin of term — abbreviations and symbols and to classify abbreviation duplets in syntactical system of terms.

Analysis of Ukrainian syntactic terms allowed distinguishing the following types of abbreviations: initial abbreviations (lettered, sound abbreviations and combined). We are going to distinguish symbol words as the manifestation of author's term forming. The process of term substitution in texts is caused by logical, terminological, linguistic reasons, and it also partially depends on text style where it is used.

Key words: terminology, a syntactic term, an abbreviation duplet, a symbolic duplet, variance of a term.

Сучасне термінознавство значну увагу приділяє питанням, пов'язаним із функціонуванням термінів. Відповідно, одним із важливих завдань є вивчення особливостей термінів-абревіатур та термінів-символів у наукових текстах, адже ці одиниці в контекстах використовуються переважно з єдиною вказівкою на розшифрування, що формалізує виклад інформації і, своєю чергою, свідчить про їхнє функціонування як самостійних одиниць поряд із розгорнутими варіантами (аналогами). Окрім того, наявність одиниць цих видів дозволяє уникнути переобтяженості текстів розширеними термінами-варіантами.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування абревіатур та символів у термінології синтаксису української мови.

Завдання роботи полягають у визначенні природи термінів-абревіатур та символів, а також у здійсненні класифікації абревіатурних дублетів у синтаксичній терміносистемі.

Одним із важливих питань термінознавства є опис природи термінів-абревіатур. Супровідною проблемою є потрактування статусу таких одиниць. Нині відомими із цієї тематики є праці Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Л. В. Туровської, Л. А. Халіновської, О. В. Колган та інших дослідників.

Формування абревіатур є наслідком мовленнєвої діяльності людини. Результат мовленнєвої діяльності може бути закодований у вигляді абревіатур, які «можуть замінювати звичайні мовні знаки» [6: 72], адже їм притаманний вторинний характер, що викликано появою цих одиниць після того, як відповідне поняття отримало своє вираження.

Розуміння абревіатур потребує від людини, що сприймає інформацію, фонових знань, а також знання механізму творення тієї чи тієї одиниці (від повного відповідника цього поняття), імовірно, у цьому разі варто звернути увагу й на способи прочитання абревіатур у текстах.

Загалом щодо потрактування абревіації в термінології немає єдності, адже попри те, що цей спосіб творення термінів є продуктивним у різних галузях науки, він має недоліки, спричинені мовними та позамовними чинниками. Серед них виділено такі: швидкість розвитку науки, що викликає необхідність у більшій конденсації частини знання (фрагмента поняття), і відповідно, у компактному вираженні; використання абревіатур (скорочень) з метою ущільнення текстів (зокрема і словникових статей) тощо; функціональна уніфікація термінів [12: 71].

Закономірності функціонування абревіатур визначаються в дискурсі (тексті), а тому аналіз текстів із синтаксису свідчить про певну кількість таких одиниць, які, на нашу думку, можуть існувати тільки у графічному вигляді, оскільки в живому мовленні фігурують повні одиниці (форми термінів).

У термінології абревіатури розглядаються як одне з джерел (для появи) субститутивів, що призначені для компресії в текстах [2; 9]. Відповідно, поза сферою функціонування процес варіювання термінів розглядають як парадигматичну варіантність, а синтагматична варіантність, тобто субституція

(лат. *substitutio*, від *substituo* – підставляю, замінюю), є результатом взаємодії термінів з іншими одиницями в текстах.

На явище субституції термінів уперше звернули увагу В. Г. Гака та В. М. Лейчик. Проте зауважимо, що поняття «субституція» широкозначне: заміщення одного елемента реченнєвої структури іншою; заміщення будь-якої мовної одиниці іншим словом лексико-граматичного класу; спосіб (метод) уживання замість однієї форми іншої. Окрім того, цей термін є багатозначним, адже, за даними «Словника іншомовних слів» за редакцією О. С. Мельничука, словом *субституція* послуговуються також у праві, тобто під субституцією розуміють «призначення другого спадкоємця (якщо перший не зможе одержати спадщини)» [16: 643]. У лінгвістиці це явище розглядали Л. Єльмслев, Л. Блумфілд та ін. (відомо, що в радянському мовознавстві цей термін було введено у 40-х рр. Б. А. Ільшом [5: 159]).

Оскільки позбутися явища варіантності в термінології неможливо, дослідники виділили причини появи субституції таких одиниць [2: 56–57].

По-перше, автори вказують на логічні фактори, що полягають у прагненні більш детально описати те чи те поняття, зокрема подати вужчий за значенням термін, здатний виокремити подану одиницю серед подібних; можливими в цьому випадку є заміни видових понять родовими.

По-друге, важливо уникати повторів у викладі матеріалу. Окремо зауважимо, що подібно до інших стилів української літературної мови у наукових текстах фіксуються займенники (дейктичні засоби, що вказують на предмет мовлення), анафоричні прийоми для семантичної зв'язності текстів; у науковому стилі, виходячи із цього, послуговуються абрєвіатурами або еліптичними конструкціями).

По-третє, існують власне термінологічні причини, зумовлені порізною унормованими терміносистемами, приміром, у недостатньо упорядкованій терміносистемі існують заміни термінів дублетами, частковими синонімами або навіть одиницями з різних терміносистем (вони є еквівалентами) [2: 56–57].

Ще однією причиною може бути, імовірно, прагнення сконденсовано подати той чи той матеріал, що пояснюється тенденцією економії мовних ресурсів, відповідно, існуванням одиниць у вигляді абрєвіатур, символів (термінів на міжзнаковому рівні, символослів).

Варто наголосити на тому, що в явищі субституції виділено формальний та семантичний варіанти. На думку В. М. Лейчика та В. Г. Гака, формальна субституція належить до внутрішньої форми терміна та виражена в її змінюваності. Така субституція має свій вияв у таких мовних формах, як: морфологічні субститути, абрєвіатури та невербальні субститути. До того ж, в аспекті парадигматики дослідники виділили такі типи варіювання: «у межах однієї терміносистеми – дублети та морфолого-лексичні варіанти, у межах двох та більшої кількості терміносистем – еквіваленти» [там само: 49], у синтагматичному аспекті розглянуто морфологічну, семантичну та денотативну мовні форми субституції [там само: 49–51].

Виходячи з того, що варіантність (синонімію) розглядають у синтагматиці та парадигматиці, можливим стає її вивчення в межах проблеми

субституції термінів, під якою розуміють «явище репрезентації референта тексту різними термінологічними та нетермінологічними одиницями» [4: 8]. Так, кожне окреме вживання терміна як одного з мовних варіантів є субститутом, який дозволяє зберігати чіткість, точність та якість поняття.

Окрім того, подальші пошуки у цій царині спричинилися до виформування нових класифікацій мовних одиниць. Так, Є. Б. Жавкіна в наукових текстах з агрономії вирізняє формально-семантичні субститути, що характеризуються відношеннями рівнозначності, включення, перетину, розширення та звуження семантики [там само: 115], а також формальні субститути, яким притаманні зміни форми за умови повної тотожності семантики [там само: 120]. Перша група субститутів представлена синонімами, парафрас-тичними конструкціями та гіпо-гіперонімічними субститутами [там само 2004: 115–118]. Серед видів другої групи виокремлено скорочення (ботанічної) назви, усічення компонента складного або складеного терміна, асимі-льовані субститути та структурні субститути [там само 2004: 120–123].

Дотримуючись позиції З. І. Комарової (і, відповідно, В. М. Лейчика та В. Г. Гака), Н. В. Сандалова в синтагматиці залежно від типу субституції також виокремлює такі типи термінних варіантів: формальний та семантичний. Серед формальних субститутів виділено морфологічні субститути, абревіатури, еліпси та невербальні субститути. Семантична субституція, на думку авторки, зумовлена логіко-семантичними відношеннями між термінами та поняттями, що відображено такими мовними формами, як універбація; субститути, в основі яких рівнозначність понять; субститути, що виділені шляхом здатності понять та термінів вступати в родо-видові відношення [15: 43–44].

Отже, процес субституції термінів у текстах викликаний логічними, термінологічними, лінгвістичними причинами, а також частково залежить від стилю тексту, у якому функціонує, а тому вибір того чи того субститута (одиниці) залежить від цих факторів.

Відтак, як субституцію (субститути) у синтаксичній терміносистемі розглядатимемо абревіатурні та символні одиниці, оскільки їхня сутність і полягає в найбільш місткому вираженні поняття.

На означення аналізованих явищ є різні назви, і, відповідно, критерії, що дозволяють визначати абревіатури в різних терміносистемах української мови. Так, за структурою виокремлюють терміни-словосполучення та відповідні абревіатури [13; 17; 14], серед дублетів ці одиниці розглядає М. Г. Зеленцова [7], яка поділяє їх на дублети-абревіатури, а також абревіатуру та її повну форму. Окрім того, абревіатурне варіювання (у нашому розумінні) розглядається як вияв словотвірної-морфологічного типу синонімів [10], морфолого-синтаксичних синонімів [8], синтаксичних, або структурних, синонімів [11] та синтаксичних синонімів [1]. У класифікації С. В. Гриньова-Гриневича абревіатурні варіанти подано як «морфолого-синтаксичні варіанти, утворені поєднанням частин слів (частіше початкових) багатокomпонентного терміна», а вже акронімні варіанти – як одиниці, «утворені поєднанням початкових букв та / або звуків багатокomпонентного терміна»

[3]. Попри відсутність єдності щодо аббревіатур, їхнє існування пояснюють паралельним функціонуванням повної та короткої форми термінів.

Аналіз українських синтаксичних термінів дозволив нам виділити такі види аббревіатур:

1) ініціальні аббревіатури:

а) літерні: *БР* – (бе-ер) буттєве речення; *ПСП* – (пе-ес-ер) поліпредикативне складне речення; *КСБР* – (ка-ес-бе-ер) контаміновані складнопідрядні багатокomпонентні речення; *КБСР* – (ка-бе-ес-ер) контаміновані складнопідрядні багатокomпонентні речення; *НЄ* – (ен-йе) надфразна єдність;

ПВ – (пе-ве) предикат вимушеності;

ПВ – (пе-ве) предикативний вираз; *КПВ* – (ка-пе-ве) контамінований предикатний вираз; *ВПВ* – (ве-пе-ве) включуваний предикатний вираз; *БПВ* – (бе-пе-ве) базовий предикатний вираз;

КПА – (ка-пе-а) конструкції з предикатними актантами;

ПС – (пе-ес) подвійна супідрядність; *НС/ПП* – (ен-ес-пе-пе) неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність; *ОС/ПП* – (о-ес-пе-пе) однорідна супідрядність і послідовна підрядність; *НПМ* – (ен-пе-ем) невласне пряма мова;

ССПР – (ес-ес-пе-ер); структурна схема простих речень;

У межах цієї групи термінів-варіантів можливим є поділ на такі (семантичні) групи: номінації на позначення виду речень, складників (членів) речень, назви відношень у межах речень;

б) звукові: *УОР* – узагальнено-особове речення;

в) комбіновані (утворені поєднанням частин твірних слів): *ССР* – (ес-ес-ер) складносурядне речення, *СПР* – (ес-пе-ер) складнопідрядне речення, *БКСР* – (бе-ка-ес-ер) багатокomпонентне складне речення; *НФЄ* – (ен-еф-йе) надфразна єдність.

Ще одним видом субститутів у синтаксичній термінології є символи (символослова), які розглядаємо як вияв авторського термінотворення (О. В. Кульбабської): ($P_{2..n}$) – вторинні предикатема; [P_i] – основна предикатема; {} – макропредикатема; ∞ – показник семантико-синтаксичних відношень між предикатемами; ∞ *апоз.* – апозитивні семантико-синтаксичні відношення між предикатемами; ∞ *атриб.* – атрибутивні семантико-синтаксичні відношення між предикатемами; ∞ *компар.* – порівняльні семантико-синтаксичні відношення між предикатемами; ∞ *мета.* – цільові семантико-синтаксичні відношення між предикатемами; ∞ *сурядн.* – сурядні семантико-синтаксичні відношення між предикатемами; *cop* – дієслівна зв'язка; *cop₀* – нульова зв'язка; P_1 – базовий предикат; P_1 *вл. локат.* – базовий власне-локативний предикат; P_1 *дії* – базовий предикат дії; P_1 *кільк. ознаки* – базовий предикат кількісної ознаки; P_1 *проц. ознаки* – базовий предикат процесу; P_1 *стану* – базовий предикат стану; P_1 *як.* – базовий предикат якості.

Щодо цього різновиду одиниць серед фахівців немає єдності, оскільки залишаються питання, зокрема про статус цих знаків у термінології загалом,

адже з одного боку, символи мають місце у терміносистемах, а з іншого – відсутній поділ між цими одиницями та номенами.

Отже, існування одиниць, варіантність яких виявляється у вигляді повного терміна та його скороченого варіанта (абrevіатури чи символу) ви-кликане прагненням до економії мовних ресурсів, адже будь-який науковий текст прагне більш влучного та насиченого ідеями вираження.

Зважаючи на подане вище, перспективними вбачаємо подальшу коди-фікацію та стандартизацію української синтаксичної термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Адріянова О. Я.** Військово-морська термінологія української мови : етапи формування та семантика : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Андріянова Ольга Ярославівна. – Запоріжжя, 2011. – 18 с. 2. **Гак В. Г.** Субституція термінів в синтагматическом аспекте / В. Г. Гак, В. М. Лейчик // Терминология и культура речи [Текст] / ред.: Л. И. Скворцов, Т. С. Коготкова. – Москва : Наука, 1981. – С. 47–57. 3. **Гринев-Гриневич С. В.** Терминоведение / С. В. Гринев-Гриневич. – М. : Академия. – 2008. – 304 с. 4. **Жавкина Е. Б.** Вариативность термина и его субституция в научном русскоязычном и немецкоязычном тексте : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Е. Б. Жавкина. – Екатеринбург, 2004. – 23 с. 5. **Жавкина Е. Б.** Проблема субституции терминов в научном тексте / Жавкина Е. Б. // Лингвистика: Бюллетень Уральского лингвистического общества / Урал. гос. пед. ун-т; Отв. ред. В. И. Томашпольский / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – С. 158–162. 6. **Запоточна Л. І.** Абrevіація в системі сучасної кардіологічної термінологічної номінації / Л. Запоточна // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2014. – № 1. – С. 71–77. 7. **Зеленцова М. Г.** Вплив запозичень на розвиток термінологічної дублетності (на матеріалі термінології менеджменту української та англійської мов) / Зеленцова М. Г. // Вопросы духовной культуры. – С. 181–184. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/215/knp215_181-184.pdf. 8. **Колган О. В.** Явище синонімії в термінології гірництва / Олена Колган // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – №648. – С. 82–87. 9. **Комарова З. И.** Проблемы динамики отраслевой терминологии / З. И. Комарова // Проблемы варьирования языковых единиц. – Екатеринбург : Уральский университет, 1994. – С. 20–28. 10. **Коцюба Н. Й.** Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Й. Коцюба; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 278 с. 11. **Мартиняк О. А.** Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Мартиняк. – Львів 2010. – 18 с. 12. **Павлова О. І.** Роль і місце абrevіації в системі термінотворення / О. І. Павлова // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 27. – С. 71–73. 13. **Польщикова О. М.** Синонімія в українській телекомунікаційній термінології / Ольга Польщикова // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології – 2010. – № 675. – С. 42–44. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ukr_term/2010_675/10.pdf. 14. **Романова О. О.** Українська термінологія швацької промисловості : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / О. О. Романова ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – 18 с. 15. **Сандалова Н. В.** Норма и вариативность в юридической терминологии

(по лексикографическим источникам) / Наталья Владимировна Сандалова // Вестник Пермского университета. – 2010. – Вып. 2(8). – С. 42–47. 16. **Словник іншомовних слів** / [За ред. О. С. Мельничука]. – К. : Голов. ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР, 1974. – 776 с. 17. **Чорна О. В.** Синонімічні відношення в українській податковій терміносистемі / Олена Чорна // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2010. – № 675. – С. 187–194. – Режим доступу до статті : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk675/TK_wisnyk675_chorna.htm.

Васецька Оксана Іванівна – закінчила аспірантуру Інституту української мови НАН України, 03114, м. Київ, вул. М. Краснова, 8а, кв. 11.

Тел. +38(098)7334422

E-mail: poi_4@mail.ru

<http://orcid.org/0000-0002-8605-0388>

Vasetska Oksana Ivanivna – Postgraduate student, Institute of Ukrainian, National Academy of Science of Ukraine, Ukraine, 03115, Kiev, Krasnova Str., 8a, ap. 11.